

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню необхідності створення системи управління економічною безпекою виробничо-господарської діяльності м'ясопереробних підприємств. У статті висвітлено результати досліджень наукових праць різних науковців щодо трактувань системи економічної безпеки та показано відсутність єдиного трактування даного поняття. Разом з цим коротко відображено спостереження за специфікою сучасної діяльності м'ясопереробних підприємств, з чого випливає висновок, що існує велика кількість різноманітних програм і концепцій, які впроваджено на великих промислових підприємствах, але всі вони мають внутрішній характер і не є системними у використанні. У тексті статті вказано чинники, які зумовлюють необхідність формування системи управління економічною безпекою м'ясопереробних підприємств. З наведених завдань та принципів функціонування системи управління економічною безпекою підприємств можна зробити висновок про ефективність впровадження даної системи в виробничо-господарську діяльність м'ясопереробних підприємств.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, управління економічною безпекою, система економічної безпеки

Ірина Сосновская

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННО- ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЯСОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. Статья посвящена изучению необходимости создания системы управления экономической безопасностью производственно-хозяйственной деятельности мясоперерабатывающих предприятий. В статье отражены результаты исследований научных трудов различных ученых относительно трактовок системы экономической безопасности и показано отсутствие единого подхода к определению данного понятия. Вместе с этим кратко отражены наблюдения за спецификой современной деятельности мясоперерабатывающих предприятий, из чего следует вывод, что существует большое количество разнообразных программ и концепций, которые внедрены на крупных промышленных предприятиях, но все они имеют внутренний характер и не являются системными в использовании. В тексте статьи указано факторы, которые обуславливают необходимость формирования системы управления экономической безопасностью мясоперерабатывающих предприятий. Из приведенных задач и принципов функционирования системы управления экономической безопасностью предприятий можно сделать вывод об эффективности внедрения данной системы в производственно-хозяйственную деятельность мясоперерабатывающих предприятий.

Ключевые слова: экономическая безопасность, управление экономической безопасностью, система экономической безопасности

Irina Sosnovska

FORMATION OF THE SYSTEM OF ECONOMIC'S SECURITY MANAGEMENT OF INDUSTRIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF MEAT PROCESSING PLANTS

Abstract. *This article is devoted to necessity of creation of the system of economic's security management of production and economic activity of meat processing enterprises. The article reflects the research results of scientific works of various scientists regarding interpretation of the system of economic security and shows the lack of a single interpretation of this concept. This are summarized observation of the specifics of the current activities of meat processing plants, as a conclusion there are a large number of different programs and concepts that are embedded in large industrial plants, but they are internal and are not system using. The factors that determine the necessity of formation of system of the economic's security management of enterprises are specified. This text highlighted objectives and principles of system of economic security management of enterprises that clearly reflect its effectiveness in the production of business enterprises.*

Keywords: *economic security, management of economic security, economic security system*

Постановка проблеми. Сьогодні для м'ясопереробної галузі характерні різкі контрасти – одні виробники розвиваються успішно, інші перебувають на межі виживання. В умовах зменшення обсягів якісної сировини, зниження рівня споживання, низької купівельної спроможності населення переробні підприємства змушені працювати на межі рентабельності, виробляючи низьковартісну продукцію. Одночасно, посилення взаємодії внутрішнього та зовнішнього ринків в умовах формування інтеграційних структур не викликає сумнівів. З інтеграційними процесами пов'язаний цілий комплекс чинників, які впливають, як на посилення взаємодії внутрішнього та зовнішнього ринків, так і на диверсифікацію форм і напрямків цієї взаємодії.

За таких обставин процес успішного функціонування й економічного розвитку українських підприємств багато в чому залежить від забезпечення їх економічної безпеки, ефективності системи управління їх виробничо-господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сутності управління економічною безпекою підприємств здійснили чимало науковців. Серед них такі, як: Л. Донець, В., Ортинський, Л. Шемаєва, Коробчинський О., Козаченко Г., З. Якубович. Розглянувши їх праці, можна сказати, що на сьогодні відсутнє єдине трактування сутності управління економічної безпеки. Разом з тим, немає чіткого механізму управління економічною безпекою підприємств як м'ясопереробних, так і комерційних організацій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей формування системи управління економічною безпекою підприємства та її необхідність у виробничо-господарській діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Перед висвітленням особливостей формування системи управління економічною безпекою виробничо-господарської діяльності м'ясопереробних підприємств, коротко зупинимося на сучасній специфіці їх діяльності.

Так, характерними ознаками агрохолдингів є орієнтація виробництва на експорт продукції, інтеграція виробництва з переробкою сільськогосподарської продукції, а також збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства за рахунок масштабу. До того ж, на відміну від дрібних і середніх операторів ринку сільськогосподарської продукції, агрохолдинги мають потужну матеріально-технічну базу.

Викликає інтерес діяльність ТОВ «Агрохолдинг «Авангард», яке практично не має у власності сільськогосподарських угідь, проте, є найбільшим виробником м'яса птиці в Україні. Виробничі потужності підприємства розташовані в 13 областях України та включають три репродуктори, дев'ять зон для вирощування молодняку птиці, один завод із переробки яєць, шість комбікормових заводів і три склади для тривалого зберігання яєць. Наявні потужності дають змогу данному агрохолдингу забезпечувати понад 33,3 % валового

виробництва м'яса птиці в Україні.

«Миронівський хлібопродукт», поряд із тим, що спеціалізується на виробництві м'яса птиці, розвиває альтернативний напрям – вирощування фруктів.

Вертикально інтегрована агропромислова компанія «АПК-інвест» є вітчизняним прикладом компанії з повним замкнутим циклом виробництва охолодженої свинини: від вирощування зернових і виготовлення комбікормів до виробництва й реалізації м'ясної продукції.

Без розвиненого механізму зовнішньоторговельних зв'язків не можливий розвиток відкритої соціально-орієнтованої ринкової системи.

Державна підтримка експорту м'ясної продукції за умов членства у СОТ має будуватися на скороченні цінової підтримки та прямого субсидування товаровиробників. Тому необхідно забезпечити структурну перебудову національної економіки з метою підвищення її конкурентоспроможності; підтримку експортних виробництв і вдосконалення структури експорту шляхом збільшення частки продукції з високим вмістом доданої вартості.

Не можна не погодитись з думкою вітчизняного фахівця Т. Мельник, який вважає, що для налагодження рівноправних партнерських відносин з іншими країнами, Україні у найближчій перспективі необхідно:

- по-перше, вдосконалювати ринок факторів виробництва та фінансовий (кредитний, страховий, інвестиційно-інноваційних проектів);
- по-друге, поліпшувати інвестиційний імідж країни;
- по-третє, здійснити якісні зміни спеціалізації країни у світовому поділі праці за допомогою впровадження комплексної експортної стратегії, орієнтованої на підвищення частки в експорті інноваційної та традиційної української продукції з високим рівнем доданої вартості; збільшити надання високотехнологічних послуг;
- по-четверте, активізувати роль міжнародної науково-технічної кооперації;
- по-п'яте, підвищити конкурентоспроможність національної економіки на основі розвитку високотехнологічного сектору;
- по-шосте, переорієнтувати імпорتنу стратегію з комплексним вирішенням проблем модернізації національної промисловості та активної політики імпортозаміщення (обмеження ввезення імпорتنих товарів, що можуть вироблятися в Україні);
- по-сьоме, нарощувати експортні можливості вітчизняної транзитної системи;
- по-восьме, вирішити проблему диспаритету закупівельних та імпорتنих цін на продукцію аграрного сектору.

Загальновідомо, що неузгоджені національні стандарти створюють так звані технічні бар'єри в торгівлі. Для збільшення зовнішньо-економічних операцій необхідне подальше вдосконалення нормативно-технічної бази (стандартів, технічних умов). В Україні, за даними НААН, реалізується лише 48 % генетичного потенціалу тварин. Головною причиною такого стану є низький рівень годівлі комбікормами, по державі він складає лише 20 %.

Виробники м'ясної продукції зауважують, що державі слід міняти стандарти оцінки тварин. Оцінювати треба не вагу, а вихід м'яса. Лише за такого підходу український товаровиробник зможе забезпечити не лише потреби внутрішнього ринку, а й конкурувати на зовнішньому.

На сьогоднішній день для більшості підприємств української м'ясопереробної галузі експортна діяльність не є привабливою, вони працюють виключно на внутрішньому ринку внаслідок наступних чинників: висока прибутковість операцій на внутрішньому ринку, низький рівень концентрації виробництва і ринку; основна частина продукції відповідає тільки внутрішнім стандартам; проблеми з відшкодуванням ПДВ після експортних операцій тощо.

Скорочення експорту і зростання імпорту на м'ясні продукти може викликати руйнацію українського виробництва. Пільги імпортерам м'ясної сировини можуть спричинити зниження ціни на м'ясо протягом кількох місяців, тоді українські

товаровиробники одержать менше коштів і не збільшуватимуть поголів'я на перспективу.

Пільговий імпорт та сукупність інших причин негативно впливають на тваринницьку галузь і зумовлюють скорочення поголів'я великої рогатої худоби та свиней. Все це вимагає докорінної реструктуризації ринку м'яса. Потребує також якісного поліпшення законодавча база, на основі якої регулюються експортно-імпортні операції з м'ясом.

Отже, основна перешкода для українського експорту до ЄС – це невідповідність продукції стандартам якості, прийнятим в ЄС. Відносини між виробниками і переробниками м'ясної сировини характеризуються розбалансованістю взаємовідносин як у забезпеченні сировини, так і формуванні взаємовигідної ціни. У даний час м'ясопродуктовий підкомплекс України не в змозі забезпечити м'ясопереробні підприємства власною сировиною в достатній кількості. Саме тому вітчизняний ринок все ще насичується імпортним м'ясом та м'ясною продукцією, яка не завжди відповідає вимогам якості та безпеки. При формуванні інтеграційних структур зменшаться ціни на м'ясо та м'ясну продукцію за рахунок об'єднання між підприємствами з вирощування худоби та птиці і переробними підприємствами.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що за сучасних умов господарювання м'ясопереробні підприємства України опинилися в умовах, коли необхідно самостійно забезпечувати виробничу діяльність і стійкий.

За таких обставин важливою умовою підвищення ефективності та стійкого розвитку м'ясопереробних підприємств в умовах ринкових відносин є формування системи управління економічною безпекою таких підприємств.

Необхідність формування системи управління економічною безпекою м'ясопереробних підприємств зумовлена наступними чинниками:

- постійна взаємодія підприємств з факторами зовнішнього середовища як основного джерела загроз, що можуть спричинити дестабілізуючий вплив на їх діяльність;
- наявність слабких місць у діяльності підприємств і можливість розробки заходів щодо їх своєчасного усунення;
- управління економічною безпекою є головним резервом оптимізації основних виробничих процесів виготовлення продукції;
- вимоги ринкової економіки до забезпечення економічної безпеки як фактору сталого розвитку підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності.

Концепцією системи управління економічною безпекою підприємства передбачається, що керівництво підприємства повинне сформувати систему його пріоритетних інтересів, виявити інтереси взаємодіючих з ним суб'єктів господарювання й обрати такі форми і способи погодження цих інтересів, щоб результати взаємодії підприємства з цими суб'єктами забезпечили його прибуткову роботу.

Слід врахувати, що система економічної безпеки підприємства є комплексом організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, спрямованих на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Таке визначення заховує комплексність і багатоаспектність названого поняття, але не враховує, що важливим є пошук правильного співвідношення між вірогідними втратами при порушенні економічних інтересів підприємства і допустимою величиною витрат для запобігання або мінімізації втрат.

Щодо наукових визначень зауважимо, що на думку Л. Донець, система економічної безпеки підприємства становить обмежену безліч взаємозалежних елементів, що забезпечують безпеку підприємства і досягнення ним цілей бізнесу. Складовими елементами такої безпеки є об'єкт і суб'єкт безпеки, механізм забезпечення безпеки, а також практичні дії щодо забезпечення безпеки. Такої думки дотримується і В. Ортинський[1, 5].

О. Шнипко вважає, що система економічної безпеки – це система, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози.

Комплексна система економічної безпеки підприємства, згідно з Т. Слободяник, це

комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованими на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних утрат і забезпечення економічного зростання у майбутньому [6].

Т. Іванюта та А. Заїчковський розглядають систему економічної безпеки як обмежену множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства та досягнення ним цілей бізнесу. Складовими елементами такої системи є об'єкт та суб'єкт безпеки, механізм забезпечення безпеки, а також політика безпеки. До складових політики безпеки автори відносять: цілі та задачі безпеки, функції та принципи безпеки, а також стратегію безпеки [2].

Детальне визначення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання надає Л. Шемаєва: це – організована сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки суб'єктів господарювання, таких як: спеціальні органи та служби, об'єкти, наукові підходи, нормативно-правова база, політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта господарювання, а також захист цих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [7].

Систему економічної безпеки підприємства З. Якубович розглядає як підсистему відкритої складної системи – підприємства і виділяє такі її основні елементи: вхід системи, суб'єкти системи, мету, цілі, завдання, принципи та інструменти [9].

Козаченко Г. В. та інші вважають, що сучасна система управління економічною безпекою повинна бути гнучкою, інтегрованою та відкритою, яка охоплює принципи, прийоми і способи, методи і методики, процедури, алгоритми і моделі, за допомогою яких забезпечується гармонізація інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища [3].

Найбільш повне трактування надає Коробчинський О. Л., який визначає систему управління економічною безпекою як комплекс організаційно-управлінських, технологічних, технічних, профілактичних і маркетингових заходів, спрямованих на кількісну й якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз [4].

Головною метою системи управління економічною безпекою підприємства є попередження кризових ситуацій і мінімізація впливу негативних факторів на діяльність підприємства.

До основних завдань системи управління економічною безпекою м'ясопереробних підприємств слід зарахувати:

- збір, аналіз, оцінку зовнішнього оточення та прогнозування розвитку подій;
- захист законних прав і інтересів підприємства;
- вивчення діяльності конкурентів, партнерів, клієнтів;
- забезпечення збереження матеріальних цінностей;
- виявлення, попередження, припинення можливих протиправних дій співробітників, конкурентів;
- захист комерційних таємниць тощо.

Основними принципами, на яких повинна ґрунтуватися система управління економічною безпекою м'ясопереробних підприємств, повинні бути:

– принцип розвитку – передбачає необхідність ураховувати швидкі зміни, що відбуваються у навколишньому оточенні, здатність системи до розвитку, розширення та змін у структурі;

– принцип адаптивності – виражається у здібностях системи управління прилаштовуватися до змін зовнішнього та внутрішнього оточення підприємства з метою уникнення загроз;

– принцип єдності – передбачає те, що всі дії підрозділів служби економічної безпеки підприємства повинні бути узгодженими та скоординованими;

- принцип компетентності – передбачає, що питаннями забезпечення економічної безпеки займаються висококваліфіковані кадри;
- принцип економічної доцільності – полягає в тому, що витрати на проведення заходів з забезпечення безпеки повинні бути економічно обґрунтованими;
- принцип оперативності – швидка реакція системи на зміни у навколишньому оточенні, використання тільки актуальної інформації;
- принцип комплексності передбачає нейтралізацію шкідливих факторів на всі функціональні складові економічної безпеки;
- принцип законності – передбачає функціонування системи управління економічною безпекою згідно з вимогами чинного законодавства;
- принцип безперервності – система повинна постійно захищати інтереси підприємства в умовах невизначеності та ризику.

Дотримання цих принципів сприятиме підвищенню ефективності роботи системи управління економічною безпекою (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 – Система управління економічною безпекою м'ясопереробного підприємства

Основними об'єктами її захисту є: продукція підприємства, персонал, комерційні таємниці та внутрішня інформація, інтелектуальна власність, фінансові ресурси, основні оборотні та виробничі фонди, нематеріальні активи, репутація підприємства.

Суб'єкти системи управління економічною безпекою можна поділити на внутрішні (працівники підприємства) та зовнішні (держава та її інститути, банки, конкуренти, посередники, споживачі, постачальники).

До основних заходів, які керівництво підприємства може використовувати для управління економічною безпекою, належать:

- правові – заходи, спрямовані на застосування нормативно-правових документів, що стосуються усіх сфер діяльності підприємства;

- фінансово-економічні – заходи, що спрямовані на забезпечення фінансової незалежності та фінансової стабільності, конкуренто-спроможності продукції підприємства;
- силові – заходи, спрямовані на залучення сторонніх організацій або використання власних підрозділів для захисту майна, матеріальних цінностей, інформації, усіх видів ресурсів підприємства від дій конкурентів;
- інформаційні – заходи, що пов'язані зі збором та аналізом релевантної інформації, яка використовується для прийняття ефективних управлінських рішень, діяльності підприємства;
- техніко-технологічні – заходи, спрямовані на своєчасне оновлення виробничих фондів, раціональне використання виробничих потужностей тощо;
- інноваційні – використання інноваційних технологій у різних аспектах діяльності підприємства з метою забезпечення конкурентоспроможності.

Формування системи охоплює такі основні етапи:

- вивчення специфіки бізнесу підприємства, сегмента, який воно охоплює на ринку; визначення місії та цілей діяльності. Формування системи управління економічною безпекою та створення її об'єктів залежать від розмірів підприємства та його можливостей;
- моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища, у якому працює підприємство, вивчення інформації про кризові ситуації, їхні причини і шляхи врегулювання, виявлення наявних та потенційних загроз економічній безпеці підприємства, ретельний аналіз отриманої інформації;
- оцінка рівня економічної безпеки підприємства за кожною складовою (фінансова, інтелектуально-кадрова, силова, виробничо-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна безпека), аудит наявних засобів із забезпечення безпеки й аналіз їх відповідності виявленим загрозам;
- моделювання нової системи економічної безпеки підприємства: розробка заходів з мінімізації і нейтралізації впливу негативних факторів, що було виявлено під час попереднього етапу; вибір інструментів і засобів захисту від виявлених загроз; визначення центрів відповідальності та повноважень керуючих осіб; підготовка пропозицій щодо удосконалення системи економічної безпеки (у т. ч. створення служби безпеки на підприємстві, якщо такої не існувало, чи системи безпеки на її базі, визначення механізмів її забезпечення та розроблення організаційної структури управління системою); розрахунок усіх видів необхідних ресурсів; планування щомісячних витрат на забезпечення функціонування системи економічної безпеки (бюджет);
- упровадження сформованої системи на підприємстві та оцінка її ефективності.

Важливою вимогою до системи управління економічною безпекою м'ясопереробних підприємств є її гнучкість, адже її організаційна структура повинна забезпечувати оперативне реагування на зміни зовнішнього середовища та мати здатність швидко адаптуватися до них.

Як свідчить досвід зарубіжних компаній, з метою зміцнення рівня економічної безпеки підприємства доцільно створювати відповідні спеціалізовані служби.

Служба (відділ) економічної безпеки підприємства – це спеціальний підрозділ, що входить до складу організаційної структури, діяльність якого спрямована на формування належного рівня економічної безпеки та нейтралізацію основних загроз, що можуть очікувати на підприємство в процесі здійснення його виробничо-господарської діяльності.

Головні функції, які виконує служба економічної безпеки, наступні:

- охорона виробничої діяльності підприємства та захист комерційної інформації від несанкціонованого доступу;
- упровадження спеціальних інформаційних систем для протидії одержання комерційних таємниць;
- виявлення та нейтралізація можливих каналів витоку конфіденційної інформації в процесі виробничої діяльності;

– забезпечення охорони приміщень, устаткування, продукції, персоналу підприємства від неправочинних дій конкурентів.

До складу такого відділу зазвичай входять економіст, юрист, ризик-менеджер, технолог, маркетолог, програміст та інші фахівці за специфікою функціонування підприємства (рис. 1.3).

На жаль, у вітчизняній практиці створення таких служб не є поширеним явищем, що є однією з ключових проблем управління економічною безпекою та зумовлює її низький рівень.

Основними критеріями оцінки ефективності та надійності сформованої системи є:

- сталий розвиток, збереження і примноження матеріальних цінностей підприємства, високий рівень конкурентоспроможності продукції;
- використання інноваційних технологій у виробничій діяльності;
- недоторканість комерційної інформації і всіх ресурсів;
- своєчасне попередження кризових ситуацій і нейтралізація негативних чинників, що впливають на діяльність підприємства.

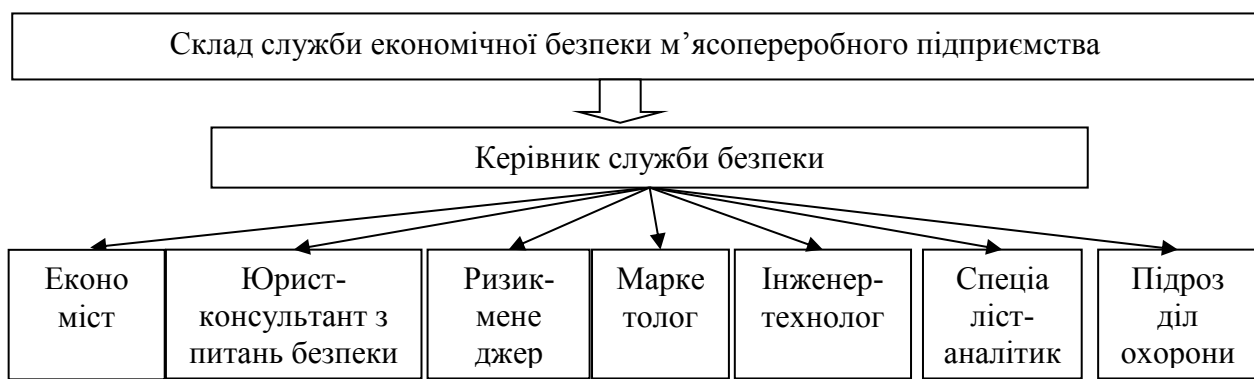

Рисунок 1.3 – Склад служби економічної безпеки м'ясопереробного підприємства

Висновки. Таким чином, система управління економічною безпекою м'ясопереробного підприємства є комплексом заходів різного спрямування, які мають на меті захистити його інтереси від негативного впливу ззовні. Базується на об'єктах, суб'єктах системи, меті, завданнях, принципах та інструментах економічної безпеки. Безпосередньо питаннями її забезпечення займається служба безпеки підприємства. Формування системи управління економічною безпекою підприємства – це складний та багатовимірний процес, від якого залежить його стійкий розвиток та захищеність від загроз і небезпек.

Список літературних джерел

1. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посібник / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 240 с.
2. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 54 с.
3. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280с.
4. Коробчинський О. Л. Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О. Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4(94). – С. 41-45.
5. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 54 с.

6. Слободяник Т. М. Запровадження комплексної системи економічної безпеки та оцінка її ефективності на сучасному підприємстві / Т. М. Слободяник // Економічний простір. – 2008. – №12/2. – С. 22-27.
7. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня д-ра екон. наук: спец. 21. 04. 02 / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.
8. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / О. С. Шнипко. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.
9. Якубович З. Формування системи економічної безпеки машинобудівного підприємства / З. Якубович // Вісник ТНЕУ. – 2010. – № 1. – С. 81-86.